

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 5 Sayı/ISSUE 9 Yıl/YEAR: 2022

Alındı/RECEIVED: 18-04-2022 – Kabul/ACCEPTED: 18-05-2022

Atay, Tayfun. (2005). Göl ve İnsan: Beyşehir Gölü Çevresinde Doğa-Kültür İlişkisi Üzerine Antropolojik Bir İnceleme. Ankara: Kalan Yayınları, 216 sayfa, ISBN: 975-8424-63-7.

Mine ÖZTEKİN ALPAYDIN¹

1998 Haziran ve 1999 Nisan aralığında Beyşehir Gölü (Göller Bölgesi'nin en büyük gölü) Havzası dahilinde yer alan toplam 69 yerleşmede gerçekleştirilmiş “*Göl ve İnsan*” başlıklı alan araştırmasında “katılarak gözlem” tekniği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra araştırma, görüşme odaklı ilerlemiş ve katılımcıları tedirginliğe sürüklememek bakımından ses kaydı alınmamıştır. Çalışma, farklı mevsimler ve aylarda yaklaşık bir haftalık süreler içerisinde, alanda kalmak suretiyle yürütülmüştür. Alan notları çerçevesinde edinilmiş olan bilgiler temelinde Beyşehir Gölü çevresindeki insan yaşamına dair kapsamlı bilgilere ulaşılmıştır. Bu minvalde çalışma, bölgedeki yerleşmelerin, doğal ve kültürel çevrenin karşılıklı etkileşimi bağlamında, meydana gelmiş dönüşümlere yönelik, bireylerin pratik ve söylem bakımından ifadelerinin çözümlenmesi ve anlaşılması gayesini taşıyan etnografik bir denemdir.

Kitabın temel hareket noktası olarak değerlendirebileceğimiz yoksulluk ve çevre-cilik arasındaki ilişkiye dair Atay'ın (2005) da belirtmiş olduğu gibi; “yoksulluk kirliliği’ni bertaraf etmeden çevre kirliliğinin bir sorun olarak algılanıp üzerinde düşünülebileceği bir zemin oluşturmak mümkün görünmemektedir” (ss. 10-11). Giriş bölümünde ele alınmış, tahribata uğrayan doğa, doğal çevre ve buna bağlı gelişen sorunlar; eserin kaleme alındığı yıldan bugüne dek git gide daha fark edilir ölçüde toplumsal gündemde yer bulmaya başlamıştır (Çapar, G., 2019; Ilık Bilben, M. S., 2019; Özel Demiralp, F. D. ve Ayhan, B., 2019; Park, R. E. ve Burgess, E. W., 2015; Reyhan, H., Mutlu, A., Doğan, H. ve Satır Reyhan, A., 2014).

¹ Mine ÖZTEKİN ALPAYDIN, Öğrenci, Ankara Üniversitesi, Antropoloji, mineoztekinalpaysdin@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0231-4655

“Kültürel-ekolojik” boyut, “yapısal değişim” boyutu ve “etnografik” boyut ekseninde ele alınan çalışma; “yerleşmenin tarihi”, “nüfus ve göç”, “geçim – ekonomik etkinlikler”, “göl”, “yerleşme bölgesindeki tarihi eser ve kalıntılar”, “yerleşmenin eski ve yeni durumuna yönelik karşılaştırma”, “modern yaşam karşısında gelenek-göreneklerin geçerliliği”, “dinsel inanç örüntüleri”, “efsane ve rivayetler” ve “evlilik ve düğün adetleri” gibi ana tartışma konularından oluşmaktadır.

Yerleşmenin tarihi; ilk olarak hangi uygarlık ve medeniyetlerin bu alana yerleştiği, yerleşmenin kuruluşunun ve adının kökeni, herhangi bir yer değiştirme durumunun söz konusu olup olmadığı, soy bakımından yerleşme sakinlerinin aidiyetleri gibi başlıkları açıklamaktadır. Bu bağlamda bölgede Hitit, Frig, Kimmer, Lid, Pers, Makedon, Hellen, Roma, Bizans, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti gibi toplumların düşünce ve kültür mirasları ile karşılaşmıştır. Tarihsel ve kültürel iç içelik durumuna dair bölge halkının bilgi, düşün ve anlam dünyalarının bir nevi deşifresi gerçekleştirilmiştir.

Nüfus ve göç konusunda ise modernleşme ile birlikte gelişen toplumsal değişim ve dönüşümlere değinilmektedir. Hem devlet politikaları hem de ekonomik ve ekolojik koşullar sonucunda bölge halkının göç etmek durumunda kaldığının altı çizilmektedir. Bahsi geçen bölgede geçimleri çiftçilik temeline dayanan yerleşmeler nüfus artışıyla birlikte ortaya çıkan toprak kırsallığı sonucunda göç etmiştir. Aynı zamanda, nüfus artışıyla orantılı olarak, kişi başına düşen su potansiyelinin hızla azalacağı yönündeki güncel çalışmalar da bahsi geçen hususun yerel ve küresel çaptaki kritik sonuçlarını ortaya koymaktadır (Budak, S. ve Esen, A., 2019, s. 165; İlk Bilben, 2019, s. 180). Ekonomik ve ekolojik koşulların oluşturmuş olduğu sonuçların yanı sıra, dağ-orman köyleri özelinde, göçün kaçınılmaz bir boyuta gelmesi de Orman İşletme Müdürlüğü’nün bu yerleşmelerin arazilerini denetim altına almasından kaynaklanmıştır. Bu anlamda göçün temel sebebi doğal koşulların dışına çıkarak, günümüzdeki dış faktörler ve yaptırımlar olarak değerlendirilebilir. Araştırma özelinde mevcut koşullar bakımından söz konusu kırsal yerleşmeler “doğal huzur evi”, köyler ise “yaşlılar-güçsüzler yurdu”na benzetilmiştir. Çalışma kapsamında “geriye göç” hususuna da değinilmiştir ancak bu konu yalnızca emekli yahut belli bir maddi birikimi sağlayıp geri dönen (özellikle yurtdışında çalışmaya gitmiş) bireyleri kapsamaktadır. Bu durum, köylerdeki yaş ortalamasının yüksekliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. İş bulma ihtimaliyle büyük şehirleri tercih eden gençlerin çoğunlukla geri dönmelerinden de yakınılmaktadır. Şehirler özelindeki çalışmasında Park (2015), “bir yerde yaşayan insanların, topluluk büyüdükçe, kendilerini yeni gelenlerin istilasına ve orada yaşayanların sayısındaki ani değişikliğe alıştırmaları”nın (s. 116) kolaylığını vurgulamaktadır. Beyşehir Gölü çevresinde yaşayanlar için bu durum tam tersi şekilde gelişmiş ve nüfusun büyük bir kısmı tam da Park’ın vurgulamış olduğu gibi, adeta büyük şehirleri istila evresine geçiş yapmıştır.

Geçim bakımından yerleşmelerde gözlenen ekonomik faaliyetlerin zaman içerisinde dönüşüme uğradığı (uğramak mecburiyetinde kaldığı) anlaşılmaktadır. Beyşehir ekonomisinin temel yapıtaşı olarak tanımlanan tarım ve hububat ekimi bölge halkının en önemli ekonomik etkinliği olarak vurgulanmıştır. Ancak çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınmış olan Beyşehir Gölü’nde gerçekleştirilen balıkçılık, bölgenin temel geçim kaynaklarından biri iken bu alanda farklı problemler geliştiği tespit edilmiştir. Bu konu göl ile ilgili kısımda detaylıca incelenecektir. Bölgede büyük bir çoğunluğu Yörük kökenli konar-

göçer yahut yarı göçebe köyler bulunmaktadır. Özellikle Yörüklerin temel geçim kaynağı olarak bilinen hayvancılık, bölgenin geleneksel geçim şekli olarak nitelenirken yine çeşitli yasal yaptırımlar sonucunda pancar işçiliğinin zorunlu kılındığı anlaşılmaktadır. Çalışma kapsamında görüşülen yerleşmelerin büyük bir çoğunluğunda yegâne geçim kaynağının süt inekçiliği olarak belirtilmesi de kendi içinde önem arz etmektedir. Bağıcılığın ise artık yok olmaya yüz tuttuğu gözlemlendiği vurgulanmaktadır.

Göl ile alakalı olarak balıkçılık ve bu alanla ilgili sorunlar, çalışmanın hayli önemli bölümlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bölge halkı bakımından belli bir noktadan sonra “kıymetli” ve yegâne “lezzetli” balık konumuna gelen “Göğce” balığı, ticari amaçlarla göle “düşen” Sudak balığının (“Dişli”) “ekimi”nin, resmi unsurlar aracılığıyla gerçekleştirilmesinin ardından bu niteliğe sahip olabilmıştır. Hem besin hem de geçim kaynağı olarak “tüketilen” Göğce balığının ihraç ürünü niteliği kazanmasının ardından ekolojik anlamda bir soykırımdan (*genocide*) ve çevrekırımdan (*ethnocide*) söz etmemenin mümkün hale geldiği belirtilmiştir. Öyle ki gölün doğal dengesi bakımından Göğce, bölge halkının bildiği ve en azından besin kaynağı olarak kullandığı bir balık iken etobur olan Sudak balığının göle bırakılmasıyla yok edilmiştir. Otçul bir balığın ekosistemine dahil edilen *maladaptif* (uyum bozucu) balık, yalnızca bir türün doğal dengesinde yok olmasına sebep olmakla kalmamış aynı zamanda göldeki otların aşırı gelişmesini takiben göldeki mevcut su seviyesi de üçte birine düşmüştür. Gölde balıkçılığın sürdüğü ve “Dişli”nin ihraç ürünü konumuna geldiği belirtilmiştir. Ancak bölge halkı, balığı dışarıdan temin ederek yiyebilmektedir. Bütün balıkları (yılan balığı dahil) yuttuğu için “yamyam balık”, “murdar” şeklinde tanımlanan “Dişli”nin aksine Göğce’nin temiz bir balık olduğu vurgulanmıştır. Atay (2005), bu anlatılar üzerinden bölge halkının “Beyşehir Gölü çevresi özelinde “hayatın bitimi” ile özdeşleştirdiklerini” gözlemledikleri “Dişli”nin karşısında, Göğce’nin toplumsal hafızaya bir “kayıp cennet” sembolü şeklinde kodlandığını” (s. 99) belirtmektedir.

Yerleşmenin eski ve yeni durumuna yönelik karşılaştırmaya bakıldığında, bilhassa en dikkat çekici ayrım, zamanın koşulları bağlamında, içerik ve şekil bakımından konar göçerliliğin değişmekte olduğunu göstermektedir. Geçmişte, günlerce süren göç yolculuğunun artık kamyonlar ile gerçekleşmekte olduğu aktarılmıştır. Bu anlamda Yörüklüğün içeriğinin değiştiği söylenebilir. Ancak işlevsel bir açıdan yorumlandığında da yaylak ve kışlak arasındaki göç, zamanın imkanları aracılığıyla daha kolay ve hızlı hale getirilmiştir.

Modern yaşam karşısında, gelenek ve göreneklerde de birtakım değişimlerin yaşanmaya başladığı aktarılmıştır. Örneğin; düğünlerde, davetiye dağıtımına gidildiği ve bu geleneğin şehir kültürünün etkisi sonunda ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bir diğer örnek ise sünnet düğünlerinde korna çalarak kasaba ve köylerde gezmeye başlanmış olmasıdır. Geçmişte olmayan ancak araştırmanın gerçekleştirildiği dönemde uygulanmaya başlanmış bir diğer adet ise askere gitmeden önce bölgenin yüksek bir tepesinde araba lastiğinin yakılması ve kalabalık halde eğlenilmesidir. Askerlikle ilgili olarak değişen bir diğer adet ise “azık çekme” (askere gidecek bireye tüm köy halkı tarafından maddi destek ve yiyecek desteğinin yapılması) olarak adlandırılan geleneğin yok olmaya yüz tuttuğu yönündeki yakınıslarda karşımıza çıkmaktadır. Atay (2005), gelenek ile modernlik arasındaki iç içeliğin en etkili örneklerinden biri olarak değerlendirdiği televizyon antenlerinin; harap haldeki evlerin “dünyaya açılan bir pencere” olduğunu kanıtlayan bir sembol” (s. 128) anlamına geldiğini vurgulamaktadır.

Dinsel inanç örüntüleri incelendiğinde ise yerleşmelerde yaşayan bireylerin deneyim ve anlatıları bağlamında, kutsal kaynaklardan temellenmemekle beraber, kültür ile yaşam şekline uyumlu olarak biçimlenen ve de tanımlanan bir dinselikten söz edilmektedir. Atay (2005: 145), bölge halkının “halk dini” yahut “halk İslamı” olarak kategorilendirdiği halk dininin, bağdaştırmacı (*syncretic*) ve uyarlamacı (*accommodationist*) olduğunu vurgulamıştır. Kitaba (*kutsal metin kast ediliyor*) “bağlı”/”uygun” olarak tanımlanan “yüksek din” ise püriten ve özcü olarak değerlendirilmektedir. Beyşehir kültürel dokusunda hem “halk dini”nin hem de “yüksek din”in bir aradalığı dikkat çekmektedir.

Efsane ve rivayetler ile ilgili bölümde, özellikle efsanelerin, yöreler arası çeşitliliği/farklı oluşu üzerinde durulmaktadır. Ancak araştırma özelinde efsanelere dair en önemli husus belki de tarihsel süreç içerisinde anlatıla anlatıla günümüze ulaşan bu efsanelerin, bölgeye dair coğrafi değişim ve dönüşümleri bugüne taşımış olma olasılığıdır. Efsanelere dair yöresel farklılıkların kaçınılmaz olduğunu belirten Atay (2005, s. 180), “Bugünün “Ayna”sı Olarak Efsaneler” alt başlığında, bugünün zihniyeti ve değerleriyle etkileşimi bakımından efsanelerin, bizleri geçmişin dünyasının yanı sıra mevcut politik ve ekonomik bağlara dek taşıdığına değinmektedir.

Evlilik ve düğün adetlerine dair kısımda ise geçmiş ile araştırmanın gerçekleştirilmiş olduğu zaman dilimine yönelik karşılaştırmalar karşımıza çıkmaktadır. Törenselleşmelerde yaşanan değişimlerin, modernleşmenin bir sonucu olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Ayrıca düğünler üzerinden Beyşehir halkının büyük bir çoğunluğunun mensubu olduğu Sünni Mezhebi’nin gereklerini yerine getirme bakımından, bölge halkının gündelik hayatı doğrudan etkileyecek, katı bir dindarlık sergilemediklerinin de altı çizilmiştir. Bu anlamda Atay (2005), Göller Bölgesi’ne özgü yerleşim yerinin “aşırı-radikal eğilimlerin uzağında ve değişime katı biçimde kapalı olmayan ılımlı bir muhafazakarlıkla karakterize” (s. 140) edilebileceğini öne sürer.

Sonuç bölümünde; araştırmanın kapsamlılığı ve alanda elde edilmiş olan bulgular üzerinden, konunun içeriğine dair ince ayrıntılara değinilmektedir. Göle dair anlatılar ve kitabın hareket noktası olarak değerlendirdiğimiz ekolojik kaygılar bağlamında hem ekolojik düzenin alt üst edildiği ve bununla birlikte gölün kuraklığa terk edilerek habitatu değiştirildiği hem de geçim ekonomisinin farklı bir içeriğe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bireyin doğayla karşılıklı ilişkisi, geçmişten bugüne daha keskin bir şekilde dönüşüme uğramış ve dengelerin alt üst olmasıyla sonuçlanmıştır. Doğaya saygının, ahlaki ve insani ilerlemeyle bağlantısına değinen Plumwood (2017) da tarihsel süreç içerisinde etnik, temel unsurların, kendi geçmişlerinde bu kültürü barındırdığının altını çizer. Bununla birlikte “doğaya karşı ahlaki kaygının, benlikten, duygulardan ve özel bağlardan vazgeçmek anlamına gelen bir evrenselleştirme, ahlaki soyutlama, bağlarını ve bağlantılarını koparma sürecinin tamamlanması” (Plumwood, 2017, s. 231) biçiminde değerlendirilmesinin ne kadar sıkıntılı olduğunu vurgular. Böylesi bir evrenselleştirici yaklaşımın bilhassa zor olmasına karşın çevre etliğinin, eleştirellikten uzak kalarak kendisini bu çizgiye yerleştirdiğini öne sürmektedir. “Evrenselleştirici çerçeve, arkadaşlığın en önemli öğeleri gibi vazifeye indirgenemeyecek ya da dayandırılmayacak olan en önemli saygı öğelerini barındırmaz. [...] Bunlar, belirli bir tür benliğin ve benlik ile öteki arasındaki araçsallaştırıcı-olmayan belirli bir tür ilişkinin bir ifadesidir” (Plumwood, 2017, s. 232). Beyşehir Gölü’nün kuraklığa terk edilmesi

de bireylerin, geçmişte “gelir kapısı” olarak değerlendirdikleri doğal kaynakla ilişkilerinin “araçsallığını” temsil eder niteliktedir.

Yazarın kendi ifadeleri ile aktaracak olursak, çalışma; “insanların yaşadıkları coğrafyaya hem “fiziksel” (doğa) hem de “kültürel” anlamdaki duyarlılıklarını resmetme girişimi” (Atay, 2005: 206) şeklinde değerlendirilebilir. Atay’ın çalışma alanına yönelik kapsamlı araştırmaları ve alan araştırmasının koşulları göz önünde bulundurulduğunda antropolojik bakış açısının bütünlükçü yönünü ne kadar etkin bir şekilde kullandığını gözler önüne sermektedir. Neolitik döneme ait buluntulardan, bölgede yerleşik ve konar-göçer yaşam biçimlerini deneyimlemiş beylik ve uygarlıklara dek Beyşehir Bölgesi’nin geçmişine de ışık tutarak, bugünü anlamaya ve geleceğe yeni yollar açmaya çalışan Atay, bizlere Beyşehir Gölü ekosistemi üzerinden antropolojik bir kesit sunmaktadır.